

УДК 316.347 – 057.875 – 054.6

І.Г. МОТУНОВА

ДОСВІД ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА ЯК «ІНШОГО»**Мотунова Інна Геннадіївна** – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто підходи до вивчення «Іншого» (іноземця, представника іншої культури, етнічної групи) в соціології, узагальнено досвід емпіричного дослідження «Іншого», запропоновано методіку дослідження образу іноземного студента як Іншого серед українських студентів на прикладі дослідження «Образ іноземного студента в уяві українських студентів».

Ключові слова: ідентичність, чужий, соціальні установки, іноземний студент, образ.

В статье рассмотрены проблемы и подходы к изучению «Другого» (иностранца, представителя другой культуры, этнической группы) в социологии, обобщен опыт эмпирического изучения «Другого», актуализируется процесс исследования конструирования образа иностранного студента среди украинских студентов, предложена методика исследования образа иностранного студента среди украинских студентов и выводы исследования «Образ иностранного студента в воображении украинских студентов».

Ключевые слова: идентичность, чужой, социальные установки, иностранный студент, образ.

The article deals with the problem and approaches to studying «the Other» (foreigner, a representative of another culture, ethnic group) in sociology, the experience of the empirical study of «the Other», updated research process of designing the image of foreign students among Ukrainian students, the method of research image among foreign student Ukrainian students and conclusions of the study «The image of foreign students in the imagination of Ukrainian students».

Keywords: identity, alien, social settings, a foreign student, image.

© І.Г. Мотунова, 2012

Постановка проблеми. Посилення процесів глобалізації сприяє розширенню зв'язків між державами в галузі освіти, активізації «принципу академічного капіталізму». Система вищої освіти України реагує на нові обставини і намагається інтегруватися до європейського освітнього простору. Інтеграція в світове освітнє товариство стає важливим завданням і стратегічною метою національної освіти [1, с. 3]. Прагнення вітчизняних вишів стати конкурентоспроможними на світовому ринку освітніх послуг приводить до зростання кількості іноземних студентів в Україні. Доказом цього є те, що за останні сім років іноземних студентів в Україні стало вдвічі більше [2]. На 2011 – 2012 рік контингент іноземних студентів збільшився на 2,6 тисячі, всього ж їх в Україні було близько 48 тисяч [3].

Перед українською стороною постає завдання забезпечити оптимальні умови для проживання, навчання іноземних студентів, успішної адаптації до нових соціокультурних умов. На початковому етапі «входження» в нове макро- і мікросередовище більшість іноземних студентів мають низький рівень інформованості про політичну, економічну і соціальну системи країни, до якої приїждять, про культуру народу та про існуючу в країні систему вищої освіти. Нерідко представники різних країн і культур дуже мало знають одне про одного, керуються стереотипами, що не може не позначитися на тривалості і складності їх адаптації до іншого соціокультурного середовища [4, с. 117].

Проблема адаптації до іншої культури та її носіїв у випадку вищих навчальних закладів стоєть не тільки іноземних студентів, але й пред-

ставників «приймаючої» сторони – українських студентів. Очевидно, що іноземні студенти викликають різні почуття і реакції у місцевого населення: від простої цікавості й бажання дізнатися щось більше про інші народи і країни до зневаги, ксенофобії, відкритої агресії [4, с. 118]. Про це свідчать непоодинокі випадки сутичок між іноземцями та місцевим населенням. Наприклад, у Луганську за 2009 р. проти іноземних студентів було скоєно близько 20 правопорушень. Це, в основному, крадіжки і дрібне хуліганство [5]. Особливий резонанс отримав конфлікт, який стався першого листопада 2011 р. прямо біля ЛНУ імені Тараса Шевченка. Тоді відбулася масова бійка (близько двадцяти п'яти чоловік), в якій постраждали іноземні студенти, і був розгромлений кіоск з продажу шаурми, який належить іноземному власникові. У пресі це активно обговорювалося як акт агресії проти іноземних студентів [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на присутність проблем з обох боків, більшість соціологічних досліджень зосереджена на проблемах національної толерантності та ідентичності Паніна Н.В., Голова Є.І. [7] або питаннях адаптації виключно іноземних студентів Березін С.В., Козлов Д.Д., Лисецький К.С. [8], Петров В.Н., Ракачев В.Н., Ракачева Л.В., Ващенко А.В. [4] Дослідження, присвячені ставленню до іноземців студентів «приймаючої» країни, майже відсутні. Це актуалізує розробку методологічних підходів до теоретичного розгляду та емпіричного вимірювання ставлення українських студентів до іноземних студентів, їх уявлень один про одного та

образів один одного. Вважаємо, що з теоретичного боку плідним є підхід до аналізу іноземних студентів як «Іншого», розроблений у рамках інтерпретативної парадигми.

Мета дослідження. Цілі нашої статті – розглянути підходи до вивчення «Іншого» в соціології та представити досвід емпіричного дослідження образу іноземного студента серед українських студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки проблемі «Іншого» присвячена значна увага в роботах багатьох науковців. Це стосується і соціологів, і філософів, і психологів. Як правило, вона пов'язана з аналізом ідентифікації та ідентичності. В сучасному світі національні кордони між державами стають більш умовними та розмитими, національні держави просякнуті мережевими структурами й втрачають характер контейнера, який зберігає інституційні порядки. Індивід стає «несучасним», ідентифікуючи себе з обмеженим й сталим набором традиційних ідентичностей (статевих, класових, професійних, етнічних, національних). Формування ідентичності ускладнюється, тяжчим стає пошук свого «Я» та відокремлення від «Інших», «Чужих». В цих умовах, за словами З. Баумана, «ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються багато важливих характеристик сучасного життя» [9, с. 176].

На початку ХХ ст. значну роль у формуванні уявлень про «Іншого» відіграла теорія модернізації. Для неї був характерний розгляд держави як замкнутої цілості, в рамках якої існують нормативні порядки і відносини. З огляду на таку теоретичну перспективу, яка підігривалась умовами «холодної війни», виглядає природно, що ставлення до іноземців будувалося як негативне, бо «Чужий» сприймався як загроза національній державі та безпеці [10, 136]. Наприкінці ХХ ст. сформувалося інше ставлення до «Іншого», він – умова самоідентифікації й саморефлексії [11, с. 153].

На даний час в соціогуманітарній науці вже існує значний досвід емпіричного вивчення «Іншого». Однією з базових категорій в емпіричному дослідженні Іншого виступає установка (атитюд). У науковий обіг радянської психології термін установка ввів відомий представник грузинської психологічної школи Д. Узнадзе. В загальному вигляді установка – фіксована у психіці індивіда готовність до певної активності, яка залежить від наявності потреб та об'єктивної ситуації задоволення. Установка пов'язана з якимось інтересом, потребою особистості. Проте остання приймає конкретну форму, направленість лише тоді, коли ясно усвідомлений об'єкт інтересу [12]. На основі потреб соціального існування формуються соціальні установки, які задовольняються людиною через входження в контактні групи за визначених соціальних умов. Соціальна установка інтерпретується як диспозиційне утворення (атитюд) і найчастіше має трикомпонентну структуру: 1) емотивну (афективну); 2) когнітивну (мислячу); 3) поведінкову (конативну) [12]. Той факт, що соціальна установка має таку характеристику, як спрямованість, робить можливим прогноз характеру масової дії,

спрямованої на розв'язання соціальних протиріч. Дослідження установок методами прикладної соціології важливе саме для прогнозування можливої поведінки, виявлення ступеню гостроти протиріч, конфліктності ситуації, які формуються в сфері політичних, національних, етнічних, економічних, екологічних та інших відносин.

Одним із методів вимірювання соціальних установок є метод семантичного диференціалу, розроблений Ч. Осгудом. Він заснований на принципі асоціації між поняттям, яке означає об'єкт оцінки, і тими чи іншими антонімами, які характеризують спрямованість і інтенсивність оцінки. Приклади подібних сполучень: «темна – світла особистість», «чудова – жахлива політика». В соціологічній практиці найбільш розповсюджений семантичний диференціал, який включає три пари антонімів. Для підвищення точності вимірювання установки за допомогою семантичного диференціалу між антонімами розміщують числову вісь, в результаті чого для кожної пари антонімів отримують п'яти- чи семибальну шкалу [13, с. 196]. Такий спосіб вимірювання дозволяє обчислювати ступінь виразності окремої якості в тій чи іншій групі. Для простоти математичної обробки автори радять використовувати середнє арифметичне зазначених усіма респондентами балів за тією або іншою ознакою.

Найбільш відомою та популярною методикою вимірювання ставлення до іноземців є шкала соціальної дистанції Е. Богардуса. Ця шкала використовується для вимірювання міжнаціональної та міжетнічної толерантності [14]. Вона була розроблена в 1925 р. американським соціальним психологом Е. Богардусом. Шкала розроблялася для дослідження соціального схвалення та «соціальної дистанції», яку респондент допускає між собою та представниками іншої національної, етнічної, релігійної групи. За такою методикою ступінь близькості, що респондент допускає стосовно членів певної групи, визначається на основі згоди або незгоди респондента з низкою тверджень, сформульованих відносно цієї групи. Для використання у дослідженнях в Україні шкала соціальної дистанції Е. Богардуса була у 1990-1991рр. адаптована С. Головахою та Н. Паніною [7, с. 108]. Ця шкала досить добре апробована в соціологічних дослідженнях. Серед спеціалістів з соціологічних методів навіть існує жарт: якщо людина не бажає жити в одному місті з чорним, але згодна видати заміж свою доньку за чорного, то це не помилка вимірювання: просто людина однаково ненавидить негрів і власну доньку [15].

Соціальна дистанційованість відносно представників певних національностей (априорна, незалежна від їх особистих якостей) є прямою психологічною передумовою формування певного рівня національної толерантності/нетолерантності. Коли йдеться про національну толерантність/нетолерантність, мається на увазі відкрите пряме виявлення тих чи інших почуттів, форм поведінки. Вимірювання відчуття соціальної дистанції у індивіда дозволяє виявити приховані інтенції до формування і прояву толерантного (або нетолерантного) від-

ношення людей до представників інших національностей. Числове значення інтегрального індексу національної дистанційованості (ІНД) за характером відповідей дозволяє інтерпретувати величину дистанційованості як передумову формування певного рівня національної толерантності: ідентичність/толерантність/обособленість/ізольованість/ксенофобія [16, с. 29].

На думку Є. Головахи і Н. Паніної, готовність вступати з представниками іншої національності в родинні або близькі дружні стосунки може розглядатися як показник певної міри національної ідентичності – здатність сприймати «чужі» національності як «свої». Розвиток ідеї національної ідентичності здійснюється через механізм соціальної дистанції: «Можливість скорочення соціальної дистанції по відношенню до «чужих» до тієї межі, де існують «свої», кваліфікується як здатність представника однієї національності допускати в якості членів сім'ї та близьких друзів представників інших національностей. В ідеалі, коли жодна національність не відсувається на більш віддалену відстань, мова повинна йти про справді толерантну національну ідентичність, яка виключає будь-яке протиставлення «своїх» і «чужих» [17, с. 166].

У багатьох соціальних дослідженнях респондентів запитують не тільки про їхнє особисте життя, але й про інших людей: членів сім'ї, родичів, а інколи і про друзів та колег, адже люди не в меншій мірі знають про інших, ніж про себе. Цей вид відповідей має назву «повідомлення про інших» [18, с. 232]. «Повідомлення про інших» відрізняються від опису власних дій. Сприйняття людиною власної поведінки базується передусім на інформації, так би мовити, «внутрішнього» характеру: інформації про те, що вона хоче, про те, що реально зробила, що переживала поки робила це. Повідомлення про інших, навпаки, складаються з подій, знання про які отримані зовні. Уявлення про такі події, скоріш за все, формуються безпосередньо описом того, як і коли була отримана інформація. У повідомленнях про інших, як основу висунутих суджень, респонденти частіш за все використовують загальні знання про них [18, с. 232]. На наш погляд, під час дослідження бачення іноземних студентів українськими студентами доцільно використовувати питання, які сконструйовані як «повідомлення про інших». Це дозволяє з'ясувати які стереотипи мають місце в суспільній свідомості.

Не менш важливе місце посідають у дослідженні «Іншого» проективні питання. Вони призначені для глибокого проникнення в мотиви й можуть формулюватися як проективні [19], рольові, імітаційні [20, с. 173]. (За В. Ядовим, проективні питання – це питання, коли «респондентам пропонують набір ситуацій та просять вказати на варіант поведінки, якій віддають перевагу в заданих умовах» [19]).

Як правило, проективні питання стосуються третьої особи, не вказуючи безпосередньо на респондента. Проективні методики полягають в особливому способі побудови питань. Питання ставляться таким чином, що пропонують респондентові оцінити не себе, а людей взагалі або якогось визна-

ченого персонажа. В основі всього цього лежить той факт, що людина схильна проєктувати, тобто переносити свій життєвий досвід і уявлення про що-небудь на дії інших людей (на вигадані ситуації, персонажів і т.п.) для того, щоб пояснити ці дії. Використання відкритих питань дозволяє отримати всю палітру можливих відповідей.

Перевага проективних запитань перед класичними прямими запитаннями полягає в тому, що вони в набагато меншій мірі можуть бути «вираховані» респондентами і, як наслідок, меншою є ймовірність одержання соціально бажаних відповідей [21].

Таким чином, у соціальній науці накопичено багатий досвід дослідження «Іншого», тобто представників інших культур та етнічних груп. Спираючись на вказаний досвід, ми ставили за мету розробити інструментарій для дослідження ставлення до іноземних студентів в українських вишах.

У 2010 р. нами було проведено дослідження «Образ іноземного студента в уяві українських студентів» (див. детальніше [Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2011. – № 2(213) – Том 2. – С. 177 – 184]).

Дослідження проводилось у двох вищих навчальних закладах м. Луганська (Луганський національний університет ім. Т. Шевченка та Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля). Метод збору інформації – роздаткове анкетування. Вибірка серійна. В опитуванні взяли участь студенти I – IV курсів. Опитано 964 студенти (ЛНУ імені Тараса Шевченка n = 783, СНУ ім. В. Даля n = 181). До іноземних студентів було віднесено всіх студентів, які не є громадянами України. Зазначимо, що «образ» ми розуміли як аналог об'єкта, його ідеальний «відбиток», «копія» [22, с. 368].

Тому суб'єктивний за формою образ іноземного студента в уяві українських студентів повинен нести у собі об'єктивний зміст (інформацію) і тією чи іншою мірою відповідати оригіналу. Однією з гіпотез дослідження було те, що характеристики образу іноземного студента залежать від наявності взаємодії (контактів) українських студентів з іноземними.

Наявність контактів приводить до формування позитивного образу, тоді як їх відсутність – до негативного. Для виявлення образу іноземного студента в уяві українських студентів і виявлення когнітивних, емотивних та поведінкових установок щодо іноземних студентів в анкеті пропонувалось ряд питань проективного характеру, за допомогою яких можна було зафіксувати як внутрішні якості, так і зовнішні характеристики іноземців.

Так, пропонувались наступні відкриті питання: «Я часто бачу в університеті іноземних студентів, вони...», «На одному з занять Вам пропонують описати образ іноземного студента, які риси характеру (якості, характеристики, особливості) Ви б йому приписали?» та писання з множинними відповідями: «Під час взаємодії (контактуванні) з іноземними студентами Ви особисто відчуваєте до них ... (виберіть усі можливі позиції): 1) Дружелюбність; 2) Симпатію; 3) Довіру; 4) Повагу; 5) Байдужість;

6) Неприязнь; 7) Нехтування; 8) Агресію; 9) Злість; 10) Нічого не відчуваю; 11) Інше (запишіть).

Найбільш типові риси іноземного студента фіксувалися за допомогою семантичного диференціалу, розробленого Ч. Осгудом. У дослідженні мали місце такі дефініції:

Чистий 1 2 3 4 5 6 7 Брудний
 Добрий 1 2 3 4 5 6 7 Злий
 Приємний 1 2 3 4 5 6 7 Неприємний
 Ввічливий 1 2 3 4 5 6 7 Нахабний
 Свій 1 2 3 4 5 6 7 Чужий
 Скромний 1 2 3 4 5 6 7 Безсоромний
 Дружелюбний 1 2 3 4 5 6 7 Ворожий
 Акуратний 1 2 3 4 5 6 7 Неохайний
 Привабливий 1 2 3 4 5 6 7 Огидний
 Симпатичний 1 2 3 4 5 6 7 Потворний [23, с.182].

В нашому дослідженні під «Іншим» ми мали на увазі іноземного студента, тому в дослідженні шкала соціальної дистанції Е. Богардуса мала такий вигляд:

1. Допустив би як члена моєї сім'ї (коханого/коханої), чоловіка/дружини
2. Близького друга, знайомого
3. Сусіда по гуртожитку (по багатоквартирному будинку)
4. Одногрупника/одногрупниці
5. Жителя України
6. Туриста України
7. Живучого, за кордоном моєї країни

(див. детальніше [Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2010. – № 12(199) том 2 – С. 154 – 164]).

Пропонувались також запитання, які відображали готовність українських студентів до спільної діяльності та дружніх відносин з іноземними студентами: «Уявіть, що в Вашу академічну групу збираються перевести іноземного студента, але, перш ніж це зробити, Вам запропонували проголосувати з приводу цієї ситуації, яку позицію зайняла б Ваша група? (виберіть одну позицію)»

- 1) група погодилася б без коливань
- 2) група швидше б погодилася, ніж ні
- 3) групі було б все одно
- 4) група скоріше б не погодилася, ніж погодилася
- 5) група однозначно б не погодилася

«Яку позицію в такій ситуації зайняли б особисто Ви? (виберіть одну позицію)»

- 1) погодився (лась) би без вагань
  - 2) швидше б погодився (лась), ніж ні
  - 3) мені було б все одно
  - 4) швидше б не погодився (лась), ніж погодилася
  - 5) однозначно не погодився (лась) би
- «Серед іноземних студентів Ви б хотіли мати друзів або товаришів?» (виберіть одну позицію):
- 1) так, звичайно, це цікаво і захоплює, тим більше, що це новий комунікативний досвід
  - 2) чому б і ні, мене приваблюють іноземці
  - 3) навіть не знаю як реагувати, скоріше так, ніж ні
  - 4) звучить заманливо, але скоріше ні, ніж так
  - 5) я байдужий(а) до них
  - 6) ні, не хочу мати друзів іноземців, вони мене не приваблюють
  - 7) ні, категорично проти, мені вони нецікаві, іноземців зневажаю.

Висновки. Результати дослідження показали, що образ іноземного студента серед українських студентів суперечливий. Він формується полярними оцінками, не є зваженим і характеризується ситуативністю. Загальною рисою є те, що у відповідях українських студентів присутня індивідуальність щодо іноземних студентів, тобто домінують нейтральні та байдужі позиції.

Фактор спілкування суттєво не впливає на характер образу іноземного студента серед українських студентів. Ті, хто контактували, й ті, хто не контактували з іноземцями бачать їх майже однаково. Досвід спілкування з іноземними студентами не обов'язково приводить до покращення ставлення до них. Зафіксовано зв'язок контактування з рівнем національної дистанції. Факт контакту зменшує рівень національної дистанції.

Таким чином, для вивчення ставлення до іноземних студентів доцільно використовувати напрацьовані методики та шкали вимірювання, які традиційно використовуються для дослідження «Іншого» в соціології: шкалу соціальної дистанції, вимірювання соціальних установок. Окрім цього, продуктивним виявилось використання проєктивних методик, семантичного диференціалу, «питань про інших».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Організація роботи з іноземними студентами і розвиток міжнародного співробітництва в освіті України: Зб. інформ.-довід. матеріалів / Уклад.: К. М. Лубинець та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 353 с.
2. Какая польза от иностранных студентов. – Режим доступа: <http://www.aif.ua>.
3. Иностранные студенты в Украине. – Режим доступа: <http://ru.timetostudy.com.ua>.
4. Петров В. Н. Особенности адаптации иностранных студентов / В. Н. Петров, В. Н. Ракачев, Л. В. Ракачева, А. В. Ващенко // Социс – 2009. – № 2 – С. 117 – 120.
5. След ксенофобии или «бытовуха»? В Луганске жестко подрались «местные» и иностранцы. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/articles/article-93507/>
6. Иностранный инцидент. Режим доступа: <http://www.ostro.org/articles/article-284509/>
7. Панина Н. В. Национальная толерантность и идентичность: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании / Панина Н. В., Головаха Е. И. // Социологический журнал. – 2006. – №3 – 4. – С. 102 – 126
8. Адаптация студентов Северного Кавказа в ВУЗах г. Самары (опыт практической работы) / Березин С.В., Козлов Д.Д., Лисецкий К.С. и др. Изд-во «Универс-групп», 2004. – 126 с.
9. Бауман З. Индивидуализированное общество [Текст]: пер. с англ. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
10. Гайліте Г. Образ державного кордону в карикатурі Латвії (до питання про семіотику кордону) / Г. Гайліте // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2011. – № 12(223) – С. 133 – 139.
11. Грицай Е. Украина: национальная идентичность в зеркале Другого / Грицай Е., Николко М. – Вильнюс: ЕГУ, 2009. – 220 с.
12. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. В. А. Ядова. – Л.: Наука, 1979. 264 с. 13. Как провести социологическое исследование: в помощь идеал. активу / Горшков М.К., Шерега Ф.Э., Маслов О.М. и др.; Под ред.

- М.К.Горшкова, Ф.Э. Шереги – 2-е изд., доп. – 1990. – 287 с.
14. Горбачик О.А. Проверка валидности шкалы Богардуса для измерения межнациональной толерантности в Украине / О.А.Горбачик. – Режим доступа: www.libteti.ukma.kiev.ua
15. Татарова Г. Г. Методология анализа данных в социологии (введение) / Учебник для вузов. – М.: NOTA VENE, 1999. – 224 с.
16. Панина Н. В. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в Украине / Н. В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг – 2005. – №4 – С. 26 – 45.
17. Багирова Т. Б. Национальная толерантность, идентичность и социальное родство как феномены глобализации / Т. Б. Багирова, Л. Н.Броина , З. В. Сенук // Методология, теория і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства – 2011. – № 17 – С. 165 – 168.
18. Садмен С. Как люди отвечают на вопросы: применение когнитивного анализа в массовых обследованиях / С. Садмен, Н.Брэдберн, Н. Шварц / Пер.с англ. Д.М. Рогозина, М.В. Рассохиной; Под ред. Г.С. Батыгина. – М.: Институт Фонда Общественное мнение, 2003. – 304 с.
19. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программы, методы / Ядов В. А. – М.: Наука, 1987 – 248 с.
20. Штейнберг И. Качественные методы. Полевые социологические исследования / И. Штейнберг, Т. Шанин, Е. Ковалев, А.Левинсон; под ред. И. Штейнберга. – СПб. : Алтейя, 2009. – 355 с.
21. Проектное интервью и проективные вопросы при подборе персонала. – Режим доступа: <http://www.private-service.kiev.ua>
22. Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник / За ред. Н. Костенко, Л. Скокової. К. : Ін-т соціології НАНУ, 2009. – 400 с.
23. Мотунова І. Університет як простір міжкультурного діалогу / І. Мотунова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2011. – № 2(213) – С. 177 – 184.